

Lingviști români și dialectele sud-dunărene în reeditări actuale

Elena-Camelia ZĂBAVĂ

Nu mai trebuie argumentat că în limbă se reflectă atât spiritualitatea umană, cât și mare parte din realitatea vieții naționale. De aceea, una dintre primele datorii ale lingvisticii contemporane rămâne studiul dialectelor.

Dialectologul nu se mulțumește să facă o simplă muncă de lexicograf, ci caută să dea detalii despre așa-zisul drum al spiritului prin cuvinte, deoarece dialectele reflectă trecutul umanității, idee care se întâlnește adesea în literatura de specialitate.

Independent de voința lor, o parte dintre românii vorbitori ai dialectelor aromân, istroromân sau meglenoromân traversează o criză identitară datorată deopotrivă lipsei izvoarelor și mărturiilor documentare cu privire la originea lor și a imposibilității de a avea acces la acestea.

Intuind această criză, o serie de cercetători s-au preocupat constant de demonstrarea identității fiecărei ramuri, dovedind, prin studiile lor, romanitatea, precum și românitatea acestora.

În cele ce urmează ne vom opri la secolul al XX-lea, având în vedere atât faptul că la începutul acestui secol lupta pentru identitate națională și spirituală a românilor aflați în afara granițelor țării se afirmă din ce în ce mai mult, cât și valoarea studiilor publicate în această perioadă și în special efortul continuu de a „patrimonializa”¹ cultura și identitatea etnică a românilor de pretutindeni. Secolul al XX-lea se caracterizează printr-o constantă preocupare a intelectualilor noștri asupra situației românilor sud-dunăreni.

Într-un asemenea context, preocupările lingviștilor nu puteau lipsi din sfera social-politică a vremii, așa cum afirma unul dintre aceștia, Theodor Capidan: „...în vremurile actuale, când se fac atâtea încercări pentru refacerea sufletului românesc, problema limbii ar trebui să constituie punctul central al preocupărilor noastre, mai ales fiindcă se știe cât de mult ea contribuie la întărirea sentimentului de prețuire și mândrie națională, pentru tot ceea ce un popor are mai sfânt și mai de valoare, în realizările lui spirituale”².

Rămânând în același context, subordonând cercetarea fenomenului lingvistic celui istoric și cultural, Th. Capidan nota: „Nimic nu deosebește mai bine un popor de altele decât limba pe care o vorbește. Dacă ar fi să-și piardă tot ceea ce caracterizează viața lui, precum: ocupațiunea, tradițiile, datinile, obiceiurile și celelalte, însă continuă să-și păstreze numai limba, în cazul acela el rămâne, totuși, deosebit de alte popoare. Atunci, însă, când el își pierde limba și păstrează toate celelalte moșteniri, din clipa aceea își pierde pur și simplu ființa. Din aceste motive se poate spune că nu există un semn mai caracteristic, după care un individ sau un popor ar putea fi identificați mai

¹ V. Gabriela Boangiu, Gabriel Croitoru, C. N. Burileanu și românii din Albania, prefață la Constantin N. Burileanu, *De la românii din Albania*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2005.

² Theodor Capidan, *Limbă și cultură*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2005, p. 25.

bine, ca limba pe care o vorbesc. Ea este adevărata lor patrie. Transmisă din generație în generație, limba ne duce înapoi cu mii de veacuri. Este destul să-i cunoaștem cuiva numai graiul, spre a-i putea descoperi neamul, țara și ținutul din care face parte”³.

S-a spus despre istoria limbii, mai ales despre cea destinată dialectelor sud-dunărene, că a fost scrisă și studiată în secolul trecut cu un fel de eroism științific, „făclia cunoștințelor fiind predată generațiilor următoare de învățați nu atât cu sentimentul împlinirii misiunii, cât al necesității ducerii acestei «datorii» mai departe”⁴.

De aceea, poate că nu întâmplător cea mai mare parte dintre intelectualii care s-au ocupat în mod deosebit de cercetarea dialectelor sud-dunărene își aveau originea în acel spațiu. Printre aceștia îi putem aminti pe Dimitrie Bolintineanu, Pericle Papahagi, George Murnu, Victor Papacostea, Tache Papahagi, Theodor Capidan, Ioan Caragiani. Având în vedere faptul că studiile lor au fost publicate cu foarte mult timp în urmă, inițiativa Fundației „Scrisul Românesc” de a reedita o serie de lucrări⁵ care readuc în actualitate și redescoperă limba și spiritualitatea românilor din Balcani se dovedește deosebit de necesară. În același timp, reeditarea unor asemenea cărți asigură și punerea în circulație a informațiilor de ordin istoric, lingvistic și etnografic despre români, în provinciile locuite de aceștia, diminuând, în acest mod, criza identitară cu care se confruntă românii sud-dunăreni. Sunt de apreciat efortul și reușita acestei edituri de a relansa în colecția „Românii uitați” numele și studiile unor personalități ale secolelor trecute (îndeosebi secolele al XIX-lea și al XX-lea).

Dintre acestea, ne-am oprit, în primul rând, la figura lui Theodor Capidan, un pionier în domeniu, autorul primelor monografii temeinice de specialitate, bazate toate pe serioase documentări la fața locului și pe o riguroasă sintetizare a bibliografiei existente.

Personalitate marcantă a lingvisticii românești, Theodor Capidan a fost un dialectolog desăvârșit, preocupările și rezultatele sale în acest domeniu vorbind de la sine. În mod deosebit a fost atras de problemele ce țin de dialectele meglenoromân și aromân, iar studiul asupra acestora a fost făcut cu acribie științifică.

Dacă ar fi să vorbim despre problematica lucrărilor lui Th. Capidan, am observa că aceasta se extinde de la analiza amplă a dialectului meglenoromân (începând cu istoria și graiul meglenoromânilor, continuând cu literatura lor populară și încheind cu un dicționar meglenoromân), la studiul românismului balcanic și al românilor nomazi din sudul Peninsulei Balcanice; de la cercetarea graiului aromân (cuprinzând studii ample asupra dialectului în general și asupra influenței elementelor albaneze în dialectul aromân, precum și studii despre fărșeroți) și a romanității balcanice, până la studierea

³ *Ibidem*, p. 12.

⁴ Lucian Chișu, *Prefață la Theodor Capidan, Aromânii. Dialectul aromân*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2001, p. 6.

⁵ George Vâlsan, *Românii din Bulgaria și Serbia*, 1996; Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii la Românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora*, 2001; Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, 2001; Ioan Maiorescu, *Itinerar în Istria și vocabularul istriano-român*, 2001; Theodor Capidan, *Fărșeroții. Studii lingvistice asupra românilor din Albania*, 2003; Ioan Nenițescu, *De la românii din Turcia europeană*, 2003; George Murnu, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare*, 2004; Theodor Capidan, *Limbă și cultură*, 2005; Sextil Pușcariu, *Studii istro-române*, 2005; Constantin N. Burileanu, *De la românii din Albania*, 2005.

istoriei, limbii și etnografiei macedoromânilor și a bilingvismului la români, de la studii despre limbă și cultură la preocupări de toponimie aromână⁶.

Lingvistul aromân Theodor Capidan între anii 1900 și 1943 și-a canalizat întreaga activitate spre a dovedi romanitatea unității balcanice, vorbind despre „limba noastră”, convins că există o singură limbă literară și o singură cultură, cea română.

„Privind limba ca supremul instrument al conștiinței românești, ea nu se înfățișază numai ca un reflex al spiritului și al felului de a vedea lumea, ci reprezintă și expresia soartei noastre: numai prin limbă noi ne dăm seama de ceea ce am ajuns și suntem în mijlocul popoarelor ce ne înconjoară. Ea ne aparține mai mult decât orice altă moștenire spirituală, pentru că numai în ea se răsfrânge sufletul poporului nostru și întreaga realitate a vieții noastre spirituale”⁷. Se descoperă în aceste rânduri o gândire deosebită despre toți românii, fără a se ține cont de granițe geo-politice, o adevărată profesiune de credință pentru lingvistul ale cărui cercetări au devenit clasice pentru literatura de specialitate. Cercetările lui Theodor Capidan se constituie drept puncte de referință în lingvistica românească și nu numai; ele au avut menirea să corecteze și să reformuleze unele dintre constatările făcute înaintea lui de Gustav Weigand referitor la raporturile și influențele lingvistice dintre limba română și celelalte idiomuri balcanice și, mai mult decât atât, să recunoască și să stabilească particularități de viață și de limbă ale unor grupuri importante de aromâni, nestudiate atât de atent până la el. Th. Capidan este primul lingvist care a studiat în întregime romanitatea sud-dunăreană, dialectele macedoromân și meglenoromân, mai mult decât atât, lucrările sale sunt puncte de reper în cercetarea problemelor romanității balcanice. Astfel, în studiile publicate în volumul *Limbă și cultură* ajunge la concluzia că meglenoromânii aparțin grupului sud-dunărean din care au ieșit și aromânii și, dacă se admite originea sudică și a istroromânilor, atunci toate populațiile românești din sudul Dunării sunt urmașii romanității balcanice, iar în contact cu populațiile din nordul peninsulei, la sfârșitul secolului al VII-lea alcătuiau o singură unitate cu românii de pretutindeni: „...am ajuns la convingerea că meglenoromânii țin de grupul de români din sudul Dunării din care au ieșit aromânii [...]. Admițând originea sudică și pentru istroromâni, noi revenim la vechea concepție istorică după care toate populațiile românești din sudul Dunării reprezintă urmașii romanității balcanice [...]. În vremea contactului ce au avut cu restul românismului carpatic [...] s-au amestecat cu românii din nordul peninsulei în așa fel încât, pe la sfârșitul secolului al VII-lea, nu mai alcătuiau un element romanic deosebit, ci o singură unitate cu românii de pretutindeni”⁸.

⁶ *Meglenoromânii*, I. *Istoria și graiul lor* (1925); II. *Literatura populară la meglenoromâni* (1928); III. *Dicționar etimologic meglenoromân* (1934); *Românismul balcanic* (1927); *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice* (1927); *Elemente albaneze în dialectul aromân* (1928); *Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania* (1931); *Aromânii. Dialectul aromân* (1932); *Romanitatea balcanică* (1936); *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă* (1942); *Le bilingvisme chez les roumains* (1940); *Atlasul lingvistic român* (1941); *Românii din Peninsula Balcanică* (1941); *Limbă și cultură* (1943); *Toponymie macedo-roumaine* (1946); *Numele geografice din România și dicționarul toponimic aromân* (1946, iar în 1948 în limba franceză; lucrarea a fost concepută ca punct de plecare în alcătuirea unui dicționar general al toponimiei românești). Acestor studii li se pot alătura articole și cercetări datând din aceeași perioadă: *Raporturile lingvistice albano-române* (1922); *Raporturile lingvistice slavo-române, Influența României asupra limbii bulgare* (1923); *Scrierile lui D. Bolintineanu despre Macedonia* (1927); *Originea macedoromânilor* (1939).

⁷ Theodor Capidan, *Limbă și cultură*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2005, p. 7.

⁸ *Ibidem*, p.204-205

De o cultură impresionantă, lingvistul Theodor Capidan a fost în permanență dublat de un istoric bine documentat și informat, fiind în același timp și un memorialist distins, un evocator al zonelor și populațiilor vizitate pe care le-a făcut să trăiască în paginile sale.

Un adevărat partizan al românității balcanice din cele două filoane despărțite simbolic de Dunăre, Th. Capidan a crezut în biruința limbii literare a tuturor românilor „ca mijloc de unificare sufletească pentru toți indivizii vorbitori din aceeași colectivitate lingvistică, care le asigură distincție și educație”⁹.

Un alt nume cu puternică rezonanță în lingvistica românească a secolului al XX-lea este Sextil Pușcariu, ale cărui studii nu se încadrează într-un anumit curent lingvistic al vremii. Cercetarea fenomenelor vii de limbă a preluat-o de la neogramatici, din concepția etnopsihologică a lui Wundt – ideea importanței factorilor psihici și fiziologici, de la Meillet și Ferdinand de Saussure a preluat ideea rolului factorilor sociali; de la Weigand și Gilliéron – metodologia geografiei lingvistice, iar de la Meyer-Lübke – metodele și procedeele lexicologiei. Astfel, pornind de la premisa că între aceste discipline nu se poate fixa o delimitare precisă, Sextil Pușcariu nu se rezumă în explicarea diverselor fenomene numai la informațiile furnizate de lingvistică, ci apelează la istorie, sociologie, etnografie, psihologie, științe ale căror date le pot completa pe cele inițiale, rezultatul fiind superior unei abordări unilaterale.

Cercetător desăvârșit în domeniul dialectologiei, în colaborare cu M. Bartoli, A. Byhan și istroromânul A. Belulovici, discipolul său, scrie cele trei volume de *Studii istroromâne* (1906-1929), un adevărat model de cercetare în domeniul monografiei dialectale. Primul volum, intitulat *Textele*, a fost publicat în „Analele Academiei Române”, Secția literară, în 1906; cel de-al doilea¹⁰ apare la zece ani după publicarea primului, iar al treilea în 1929 și cuprinde o amănunțită bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note și glosare. Inițial a fost prevăzut și un al patrulea volum, după cum mărturisea lingvistul în prefața la volumul III, care urma să cuprindă un vocabular istroromân și indicele pentru volumele al II-lea și al III-lea.

Tomul al II-lea *a crescut*, după cum arată autorul în Prefață, „în adăposturile improvizate și schimbătoare ale războiului, cu o bibliotecă care încăpea în valiza de campanie” și reprezintă prelucrarea filologică a textelor publicate în 1906. La aceasta se adaugă materialul cules din alte surse, cum ar fi publicațiile lui Maiorescu, Miklosich, Weigand, Nanu, Byhan, Bartoli, Popovici și Glavina-Diculescu. Așa se explică înfățișarea de mozaic a lucrării. La început partea de gramatică avea o imagine unitară și reda graiul susnievițean așa cum era în textele culese de frații Belulovici. Utilizând materialul extras din studiile celorlalți cercetători, unitatea inițială a fost tulburată, dar imaginea dialectului a devenit mai clară, deoarece ea nu mai reproducea un grai individual, ci limba unei colectivități, cu deosebiri regionale și individuale.

De asemenea, nu poate trece neobservată influența slavă în graiul acestor români din vest care sunt o insulă în marea slavă înconjurătoare, iar această influență se manifestă cel mai puternic la nivel lexical.

⁹ Victor Crăciun, *Theodor Capidan și romanitatea balcanică*, Posfață la Theodor Capidan, *Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2003.

¹⁰ Reeditat în 2005 la Fundația „Scrisul Românesc”.

Preocupat și îngrijorat în egală măsură de dispariția cuvintelor vechi, lingvistul consideră omonimia una dintre cauze, însă principala cauză care duce la pierderea unui asemenea cuvânt este bilingvismul istroromânilor¹¹.

Sextil Pușcariu vorbește despre importanța studierii acestui grai în faza lui de stingere: „dacă ținem seama de faptul că noi românii nu avem texte scrise înainte de secolul al XV-lea (păstrate și acestea în copii din secolul al XVI-lea) înțelegem că limba strămoșilor noștri în cursul evului de mijloc n-o putem cunoaște decât prin compararea celor patru dialecte despărțite geograficește unul de altul cu mult înainte de apariția primului text românesc. Cum însă și istoria poporului în întâia jumătate a evului de mijloc e învăluită în întuneric, însemnătatea studiului limbei noastre vechi, ca izvor principal al istoriei, crește și mai mult”¹².

Studiind cuvintele românești din limba sârbo-croată pe baza datelor furnizate în primul rând de cunoscutele cercetări ale lui Fr. Miklosich (*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena, 1886), G. Meyer (*Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891) și de dicționarul său etimologic, Sextil Pușcariu întocmește o listă de două sute de cuvinte de origine românească, păstrate în graiul și în onomastica sârbo-croată. Sunt și cazuri în care cuvântul românesc pătruns la sârbo-croați este de origine slavă, dar prin formă, înțelesul sau prin elementele lui morfologice se adeverește a fi fost reîmprumutat din românește.

Atenția cercetătorului se oprește și asupra numelor românilor apuseni¹³ pentru a arăta strânsa legătură cu numele întrebuițate pe teritoriul dacoromân. În acest scop se alătură numelor de vlahi numele dacoromâne.

Examinând cuvintele de origine română și numele românilor apuseni, Sextil Pușcariu constată că aceștia din urmă „aveau același grai ca istroromânii și că graiul acesta era de aproape înrudit cu dialectul dacoromân, dar se deosebea de cel aromân”¹⁴. Acest lucru este îmbucurător pentru lingvist deoarece, „din cauza apropierii geografice, s-a crezut din partea unor cercetători că vlahii din nord-vestul Peninsulei Balcanice erau aromâni sau făceau parte din același grup de români ca și aromânii”¹⁵.

Vorbind despre locul ce-l ocupă dialectul istroromân între dialectele române se oprește asupra a două aspecte majore: asemănările și deosebirile dintre dialectul istroromân și celelalte dialecte. Asemănările sunt studiate la nivel fonologic, morfologic, sintactic și lexical. Coincidența între dialectul istroromân și celelalte dialecte românești nu se înregistrează „numai asupra fenomenului, ci și asupra cauzelor lui și a condițiilor în care apare, încât găsim la istroromâni aceleași *exceptii* ca la ceilalți români”¹⁶. Astfel stând lucrurile, Sextil Pușcariu ajunge la concluzia că se află în fața acelorași tendințe generale de dezvoltare care caracterizează limba noastră, și care, în totalitatea lor demonstrează caracterul național al limbii noastre¹⁷.

¹¹ Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2005, p. 250-251.

¹² *Ibidem*, p. 298.

¹³ Sextil Pușcariu nu-i consideră pe istroromâni dacoromâni emigrați la sud, ci români „apuseni” care au trăit în Evul Mediu pe țărmul drept al Dunării în contact cu sârbii.

¹⁴ *Ibidem*, p. 335.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 350.

¹⁷ *Ibidem*.

Studiul analitic al gramaticii istroromâne și cel comparativ cu celelalte dialecte românești a dus la concluzia că românii sunt veniți în Istria din nord-vestul Peninsulei Balcanice și au același grai cu românii din Veglia, grai ce continuă dialectul vorbit de românii apuseni. De asemenea, românii apuseni aveau în graiul lor particularități caracteristice limbii române, particularități ce o deosebesc de limba latină și de oricare altă limbă romanică. Deci românii apuseni, adică strămoșii istroromânilor și ai vegliotoromânilor, au locuit în epoca de zămislire a limbii românești împreună cu înaintașii dacoromânilor, aromânilor și meglenoromânilor actuali. În afară de fondul comun tuturor dialectelor, istroromânii mai au un număr însemnat de inovații de limbă comune cu dialectul dacoromân, câteva cu dialectul meglenoromân și aproape nici una cu cel aromân. Explicarea acestui fenomen ar fi că aromânii au fost, cronologic vorbind, primii care s-au desprins de trunchiul comun străromân, apoi meglenoromânii, iar istroromânii au continuat să trăiască un timp oarecare în contact geografic cu strămoșii dacoromânilor¹⁸.

Cei doi mari lingviști români, Theodor Capidan și Sextil Pușcariu, prin studiile lor ample, în care informația istorică și cea lingvistică se împletesc cu o expunere simplă și clară, au reușit să reconstituie personalitatea dialectelor aromân, meglenoromân și istroromân, a acestor ramuri specifice românității, argumentele lor științifice fiind de mare importanță, dincolo de consemnarea memorialistică.

Romanian Linguists and the South-Danubian Dialects in Recent Editions

This paper presents particularly two important Romanian linguists (Theodor Capidan and Sextil Pușcariu) and their theories regarding the language and the spirituality of the Romanians who live in the South of the Danube.

Since until now, there have not been many documents regarding the origin of the South-Danubian Romanians, taking into consideration their crises of identity, we emphasize these scholars' effort to evaluate both the culture and the ethnic identity of this population as a special heritage.

The recent editions (Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2001; Theodor Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2003; Theodor Capidan, *Limbă și cultură*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2005; Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, Fundația „Scrisul Românesc”, Craiova, 2005) of the most important linguists' books are very important and necessary because they make actual these issues – the language and also the culture of the Aromanian, of the Meglenoromanians, and the Istroromanians.

These books are very useful not only for the readers who live in Romania but also for those who speak a Romanian dialect and live in other provinces that belong to other countries.

¹⁸ *Ibidem*, p. 368-369.